

Кравцова Ірина Віталіївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та безпеки життєдіяльності
Уманський національний університет садівництва
м. Умань, Черкаська обл., Україна

ЄВРЕЙСЬКИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ САДОВО-ПАРКОВИЙ ЛАНДШАФТ МІСТА УМАНЬ

Місто Умань – це типовий селитебний ландшафт Центральної України. У адміністративно-територіальному відношенні цей об'єкт знаходиться в південно-західній частині Черкаської області. Фонові ознаки сучасної ландшафтної структури визначаються природними умовами, які обумовлені географічним положенням у межах Центральнопридніпровської височинної фізико-географічної області Дністерсько-Дніпровського лісостепоного краю Східно-Європейської фізико-географічної країни. Риси геолого-геоморфологічної будови визначають загальний характер фізичної поверхні території дослідження. Абсолютні висоти вододільних ділянок становлять 210–230 м. Глибини ерозійних урізів мають значення 40–60 м. У річкових долинах на фізичну поверхню відпрепаровуються кристалічні породи Українського кристалічного щита, що формують тектонічну основу території дослідження.

Садово-паркові ландшафти – це антропогенні ландшафти, утворені в результаті господарської діяльності людини, що спрямована на задоволення матеріальних та духовних потреб, в яких природні компоненти (гірські породи, вода, повітря, ґрунт, рослинність, тваринний світ, сонячна радіація) у поєднанні з малими архітектурними формами та спорудами, дорожньо-лінійною мережею утворюють гармонійну, суплетивну ландшафтну систему. Ці антропогенні ландшафтні комплекси насичені різноманітними культурними артефактами, мають суттєвий асоціативний, історичний аспекти і, на нашу думку, є так званими ландшафтними культурними ідентифікаторами відповідних регіонів. Водночас, цю групу антропогенних ландшафтів варто розглядати як таку, що

несе в собі інформацію як про звичайні, так і унікальні особливості природних умов регіону.

У антропогенній ландшафтній структурі міського селитебного ландшафту Умані Черкаської області тип садово-паркових антропогенних ландшафтів представлений такими географічними об'єктами, що формують не лише сучасну ландшафтну структуру території дослідження, але й просторову форму і визначають особливості просторової організації міського середовища, – це парки, сади, сквери, зелені рекреаційні зони, меморіальні, спортивні парки тощо.

Місто має площу 41,0 км². Історія формування та розвитку зумовила нашаровування впливів різних етнічних груп, які поширювалися як у меридіональному, так і широтному напрямках. У функціонуванні антропогенних ландшафтів (як власне антропогенних ландшафтів, так і ландшафтно-технічних систем) можливе швидке переміщення речовини антропогенного походження та збереження історичко-культурних рис організації території. Часові пласти формування селитебного ландшафту нашаровуються. На думку В.М. Воловика вони формують екохронотопи. Селитебний ландшафт міста Умані Черкаської області є поліетнічним антропогенним утворенням. Впливи західноєвропейської культури та етнічних особливостей сходу зумовили характерні риси малоповерхового, водно-рекреаційного, селитебно-промислового та садово-паркового типів ландшафтів.

Садово-парковий тип антропогенного ландшафту території дослідження представлений не лише відомою пам'яткою архітектури та містобудування, парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва України – садово-парковим ландшафтом Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України. Цікавим з погляду організації, функціонального навантаження та етноідентифікації є меморіальні садово-паркові ландшафти, представлені кладовищами та місцями поховання.

Тривалий час значну частку у національному складі населення міста Умані Черкаської області формували євреї. Історія уманських євреїв починається з

початку XVII століття. Виникнення міста пов'язано з діяльністю відомого польського магната, старости Брацлавського, Вінницького та Звенигородського Валенти-Олександра Калиновського, який при сприянні короля Сигизмунда III Ваза заснував та зміцнив свої володіння на землях Уманщини. Містечко розташовувалося на високому та вузькому пагорбі, оточеному річками Уманка та Кам'янка. Нижче садиби керуючого власник поселення, який мав намір перетворити поселення в центр ремісництва та торгівлі, дозволив селитися євреям. Компактні єврейські поселення давньої Умані розташовувалися в районі, який сьогодні займає завод «Мегомметр», а також навколо сучасного ринку.

У другій половині XVIII століття Умань – типове єврейське містечко. На 1797 рік єврейська громада нараховувала 1381 особу, при загальній кількості населення міста – 1517 осіб [10]. Єврейський квартал Умані сформувався навколо сучасного ринку, в межах району між вулицями Небесної Сотні (Радянська до 19.02.2016 р.) та Східна. Тут знаходилися Верхня Єврейська, Нижня Єврейська, Грязна вулиці, де проживало виключно єврейське населення Умані. У 1848 році в місті проживало 18000 євреїв. На межі XIX – XX століть місцева єврейська громада складала до 80 % жителів Умані.

Комплексне уявлення про середовище єврейського містечка доповнюють кладовища. Наприкінці XVIII століття для єврейського кладовища була виділена ділянка в районі Турок (передмістя Нова Умань), розташована в східній частині міста на високому пагорбі (на розі сучасних вулиць Косинки Георгія (Белінського до 19.02.2016 р.) та Туристів (Пушкіна до 01.08.2022 р.) звідки відкривався вид на хоральну синагогу та прилеглий до неї район. На кладовищі знаходилися компактні ділянки єврейських поховань, в тому числі могила равві Нахмана Брацлавського. Сьогодні на цьому кладовищі немає надгробків. Воно обнесено металевою огорожею з решіткою у вигляді менори (семисвічника). Це сучасне місце паломництва хасидів із різних країн.

Наприкінці XIX століття єврейська громада почала клопотати про виділення землі для нового кладовища. Поблизу Брацлавської синагоги, на

пагорбі, що піднімається над річкою, знаходиться старе єврейське кладовище. Воно почало функціонувати наприкінці XIX століття як друге єврейське кладовище та проіснувало до Другої світової війни. Перед Першою світовою війною воно займало площу 5 га.

Кладовище не лише вирізнялося великими розмірами, але і величезним різноманіттям форм нагробних пам'ятників. Воно демонструвало особливості місцевої школи виготовлення та художнього оформлення надгробків (мацев), в декорі яких майстерно використовувалися не лише різьблення по каменю, але і колір. Сьогодні кладовище закрите. Це нескінченний світ каменів-мацев, які, на жаль, сильно понівечені часом та історичними подіями, що розгорталися у XX столітті (на території кладовища є вирви від розривів бомб часів Другої світової війни).

На схід від 2-го кладовища знаходиться нове єврейське кладовище (вул. Визволителів), яке почало функціонувати з середини XX століття. Цей меморіальний садово-парковий ландшафт має правильну геометричну форму. Відповідно до культури та звичаїв єврейського народу обнесений металеву огорожею, яку прикрашають зірки Давида. Вхід оздоблений зображенням менори. Площа об'єкту дослідження – 2,35 га. У ландшафтному відношенні займає вододільний тип місцевостей, знаходиться на лівому березі річки Уманка (басейн р. Південний Буг). Ландшафтну структуру формують урочища рівних слабкохвилятих лесових поверхонь, вкритих сірими лісовими ґрунтами, зайнятих спорудою синагоги, тафальних структур, вкритих остепненими луками та парковими дерев'янистими насадженнями, ускладнених системою алей та доріжок. Поверхня має нахил на південний схід до долини р. Уманки. Крутизна схилу близько 10°.

На сьогодні загальна кількість поховань налічує понад 1450 могил. У структурі меморіального садово-паркового ландшафту є 32 повних ряди, 4 ряди неповні, які мають нумерацію 01–04, а також ряд ділянки № 2, які витягнуті в напрямку з південного заходу на північний схід. Найстаріші поховання датовані

20–30-ми роками ХХ століття (Проскуровська Либа Пейсахівна (1887–1907); Горель Роза (1878–1921); Гендлер Любов Аронівна (1916–1933); Куценога Феня Самійлівна (1903–1938); Бренгауз Леонора Борисівна (1877–1938); Дозорец Марія Бенціонівна (1908–1939)). Дослідження за гендерною ознакою поховань показали, що частка чоловічих могил складає 50,1 %, жіночих – 49,9%. Частка безіменних могил становить 2,2 %.

Варто зазначити, що сучасне функціонування цього меморіального садово-паркового ландшафту визначається не лише звичаями та традиціями культури єврейського народу, а, насамперед, світоглядом, світосприйняттям, особистими якостями та працею окремих постатей єврейської спільноти сучасного міста Умані, які прагнуть зберегти пам'ять про своїх предків – уманських євреїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андронатій О. Велика синагога. *REHERIT*. URL: <https://reherit.org.ua/object/velyka-synagoga-na-terytoriyi-zavodu-megommetr/>
2. Бахли Барух. Кто оскверняет еврейское кладбище в Умани. *Хадашот*. URL: <http://archive.hadashot.kiev.ua/content/kto-oskvernyaet-evreyskoe-kladbishche-v-umani>
3. Кривошея І., Фуркало В. Хасиди в Умані: історія і сучасність. Умань: РВЦ «Софія», 2007. 18 с.
4. Понад 30 тисяч хасидів зустріли 5780 рік в Україні – МВС. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mvs-uman-30-tysyach-hasydiv/30191164.html>
5. Портнова Т. Єврейський квартал. *REHERIT*. URL: <https://reherit.org.ua/object/yevrejskyj-kvartal/>
6. Рюмік В.М., Рюмік О.І., Лозінська Ж.П. Із історії міста Умані. Умань: ВПЦ «Візаві», 2014. 438 с.
7. Умань. (Не)знані історії міста / О. Барвінок та ін.; за наук. ред. І. Мацевко. Колективна монографія. Львів: Центр міської історії Центрально-Східної Європи, 2021. 280 с.
8. Умань. Частина 2. Місто не для всіх. URL: <https://v1snyk.livejournal.com/161292.html>
9. Умань Черкасская область. *Мой штетл. Еврейские местечки Украины*. URL: <https://myshtetl.org/vostok/uman2.html>
10. Чорномиз В. Еврейская жизнь в Умани. Одесса: Моряк, 2002. 48 с.
11. Чорномиз В. Еврейское наследие Умани. Одесса, 2002. 46 с.
12. Чос В. Уманська пустеля, місто заколотників і неприступна фортеця. *Городище.info*. URL: <http://horodysche.info/statti/4875-umanska-pustelya-misto-zakolotnykiv-i-neprystupna-fortecya>
13. Google Earth. URL: <https://www.google.com.ua/intl/ru/earth/>